

Ю.В. Жарікова

Редакція журналу
«Український медичний
часопис»

ПАМ'ЯТІ МИКОЛИ ДМИТРОВИЧА СТРАЖЕСКА. 145 РОКІВ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

Ключові слова:

тромбоемболія, інфаркт,
серцево-судинні порушення,
сепсис, шок, ревматична
хвороба, фізіологія,
патофізіологія, патогенез,
лікування рани.

Стаття присвячена 145-річчю видатного вченого та лікаря, засновника української школи патофізіології Миколи Дмитровича Стражеска. Досліджено підґрунтя та перебіг основних кар'єрних етапів знаменитого київського лікаря, його професійного становлення. Висвітлена провідна роль М.Д. Стражеска в заснуванні багатопрофільного медичного дослідницького закладу українського Інституту клінічної медицини, відомого сучасникам як ДУ «Національний науковий центр «Інститут кардіології, клінічної та регенеративної медицини імені М.Д. Стражеска» НАМН України. Цікавим є опис характеру видатного науковця, певні риси якого сформували його манеру викладання та особисті уподобання. У статті висвітлена тема суспільного служіння М.Д. Стражеска, опосередкованого професійною діяльністю, та контрапунктом висвітлена його громадянська позиція.

Микола Дмитрович Стражеско — культова постать медицини ХХ сторіччя — увійшов в історію медицини як видатний клініцист, викладач, вчений та автор понад 100 наукових праць, деякі досі не втратили актуальності. Спектр наукових інтересів М.Д. Стражеска був широким. Впродовж життя вчений досліджував фізіологію серцево-судинної системи, шок, клінічні аспекти гематології, геріатричну проблематику, патофізіологію туберкульозу та алергічних реакцій. Монографія «Основи фізичної діагностики захворювань черевної порожнини» на довгі роки стала фундаментом для навчання майбутніх лікарів. Але світове визнання Микола

Дмитрович головним чином здобув завдяки дослідженню патологічних станів серцево-судинної системи. У плідній співпраці з професором В.П. Образцовим ґрунтовно дослідив та описав клінічні форми інфаркту міокарда, вперше виділив тромбоемболізм як важливу ланку патогенезу інфаркту. Описав функціональну недостатність кровообігу, що лягла в основу класифікації серцево-судинної недостатності, якою широко користуються у клінічній практиці. Вперше в світі висунув та обґрунтував гіпотезу ревматичної хвороби як інфекційно-алергічного захворювання стрептококової етіології. Заснував школу української патофізіології. З нагоди 145-річчя М.Д. Стражеска, яке припало на кінець 2021 р., нагадаємо найбільш важливі події, які, на наш по-

гляд, вплинули на його кар'єру та наукові досягнення.

Становлення науковця

Микола Дмитрович Стражеско народився 30 грудня 1876 р. в Одесі у дворянській родині. Дмитро Стражеско, батько майбутнього вченого, за фахом був юристом та очолював адміністрацію земського банку в Херсоні, а мати Анна, донька адмірала російського флоту фон Вінка, займалася благодійництвом. Служіння суспільству родини Стражесків було тим тлом, на якому зростав майбутній лікар. Після закінчення Рішельєвської гімназії у 1894 р. Микола вступив на медичний факультет Київського імператорського університету святого Володимира. «Зобов'язуюсь всякчас допомагати згідно найкращому розумінню всім стражденним, які того потребують...». Це слова клятви, які проголошував кожен випускник медичного факультету Київського імператорського університету святого Володимира. А 23 жовтня 1904 р. цю клятву повторив молодий ординатор Микола Стражеско. Здібному та працелюбному студентові було запропоновано місце на кафедрі патології та спеціальної терапії. Одночасно молодий лікар працював інтерном у терапевтичному відділі Київської міської лікарні під керівництвом В.П. Образцова. «За порадою В.П. Образцова я подався до нашого знаменитого І.П. Павлова. Усе своє життя я працював, натхненний його наснагою, перейнявши у нього методику наукової роботи та прихильність до науки», — згадував М.Д. Стражеско.

ню всім стражденним, які того потребують...». Це слова клятви, які проголошував кожен випускник медичного факультету Київського імператорського університету святого Володимира. А 23 жовтня 1904 р. цю клятву повторив молодий ординатор Микола Стражеско. Здібному та працелюбному студентові було запропоновано місце на кафедрі патології та спеціальної терапії. Одночасно молодий лікар працював інтерном у терапевтичному відділі Київської міської лікарні під керівництвом В.П. Образцова. «За порадою В.П. Образцова я подався до нашого знаменитого І.П. Павлова. Усе своє життя я працював, натхненний його наснагою, перейнявши у нього методику наукової роботи та прихильність до науки», — згадував М.Д. Стражеско.

Підсумком дворічного навчання в лабораторії І.П. Павлова став захист докторської дисертації з фізіології кишечника в 1904 р. Захист дисертації «К фізіології кишек» тривав понад 3 год; дисертанту опонували такі відомі лікарі, як І.П. Павлов, А.Я. Данілевський. Стражеско згадував, що І.П. Павлов хоча й вихвалював роботу молодого науковця, все ж поприкнун недостатнім дослідженням ферментів сліпої кишки. Після повернення до Києва кар'єра молодого лікаря успішно розвивається. Починаючи з 1910 р., М.Д. Стражеско очолює в Київському жіночому медичному інституті кафедру патології та терапії, а пізніше — кафедру пропедевтики внутрішніх захворювань. З 1917 р. стає ще й завідувачем терапевтичного відділення Олександрівської міської лікарні. Вимушено переселившись до Одеси у 1919–1922 рр., бере активну участь у створенні Одеського клінічного інституту. Нарешті, у 1922 р. знову повертається до Києва та очолює різні кафедри терапевтичного спрямування у Київському жіночому медичному інституті. Знайомство та співпраця з О.О. Богомольцем надали поштовх кар'єрі молодого вченого. Значущим фактом в біографії Миколи Дмитровича стала пропозиція академіка О.О. Богомольця очолити клінічний відділ в Інституті експериментальної біології та патології, на базі якого у 1936 р. і був заснований Київський науководослідний інститут клінічної медицини. Наразі відомий нам як Інститут кардіології імені М.Д. Стражеска, клінічно-дослідницький заклад став експериментально-науковою базою, на якій було утворено українську школу патофізіології. Микола Дмитрович у своїх спогадах пише, що на початку роботи в інституті було 5 платних та 25 штатних ліжок, що було замало для викладацької та наукової роботи. Згодом інститут вдалося розширити — відкрилася хірургічна, неврологічна, акушерська клініки, а також клініка ЛОР-захворювань. М.Д. Стражеско згадував: «Це уможливило розбір цікавого з клінічної точки зору пацієнта безпосередньо в студентських класах та було б корисним для навчання студентів клінічному мисленню». Міждисциплінарний підхід до оцінки клінічного стану пацієнта став тією основою, яка надала можливість М.Д. Стражеску і В.Х. Василенку створити функціональну класифікацію недостатності кровообігу. Класифікація була прийнята XII Всесоюзним з'їздом терапевтів та не втратила своєї актуальності дотепер. У 1941 р. інститут було евакуйовано до Уфи, де Микола Дмитрович зосередився на дослідженні ранового сепсису. У результаті системного підходу, притаманного Миколі Дмитровичу, було утворено детальну класифікацію ранового сепсису. Під час евакуації він працював над модернізацією методів обробки ранових поверхонь, що зберегло життя багатьом бійцям. Після повернення до Києва М.Д. Стражеско продовжив працювати в Київському науково-дослідному інституті клінічної медицини до самої смерті у 1952 р.

Наукові досягнення

Професор медицини Юхим Семенович Брусиловський писав: «...Микола Стражеско, будучи 23-річним інтерном, діагностував тромбоз вінце-

вої артерії у хворого, в якого не прослуховувався пульс. Він стояв поряд із секційним столом і спостерігав, як прозектор у морзі витягнув згусток крові із судини померлого. Його навчатель Василь Парменович Образцов звернув увагу молодого лікаря на чималу ділянку серцевого м'яза, але іншого, більш сірого кольору, зауваживши, що це — некроз (омертвіння). І тоді молодий інтерн уперше зужив інше слово — інфаркт...». Результати дослідження патогенезу інфаркту знайшли відображення у спільній з професором В.П. Образцовим доповіді «До симптоматики та діагностики тромбозу вінцевих артерій серця», яка з'явилася після того, як Микола Дмитрович вперше діагностував коронарний тромбоз у пацієнта перед проведенням оперативного втручання. Детально описавши особливості перебігу патологічного стану, видатний лікар заклав основи вивчення тромбоемболії серцевих судин. Друге практично значуще досягнення Стражеска-вченого стосується написання нариса «Про мелодію серця при хворобі Адамса — Стокса», в якому він вперше в світовій практиці описав акцент на першому тоні у пацієнтів з тромбоемболією серцевих судин та пояснив патогенез патологічної зміни серцевого тону. На честь вченого акустичний феномен отримав назву «гарматного тону Стражеска». У 1924 р. виходить монографія «Основи фізіологічної діагностики захворювань черевної порожнини», яка стала класичним твором академіка М.Д. Стражеска.

Микола Дмитрович Стражеско обґрунтував теорію ревматичної хвороби як інфекційно-алергічного захворювання стрептококової етіології, довівши зв'язок між ревматичною лихоманкою та септичним ендокардитом («Ревматизм и его отношение к стрептококковой инфекции», 1950).

Першим досліджував ефективність та побічні ефекти від застосування строфантину при патології серця.

Впродовж десятиріч М.Д. Стражеско експериментальним шляхом досліджував проблему кисневої недостатності, особливості респіраторної терапії, обміну речовин та реактивності організму.

У страшному та голодному 1933 р. М.Д. Стражеско вивів медичний аспект Голодомору в публічну площину. У статті «До проблеми набрезуку. До питання про патогенез набрезуку», яка була опублікована в «Журнале медицинского цикла АН УССР», Стражеско вперше використовує термін «спухлі від голоду». У публікації вчений стверджує, що набряки виникають внаслідок голоду, а лікування їх полягає в збалансованому харчуванні.

У 1940 р. за авторства М.Д. Стражеска був виданий «Атлас клінічної гематології».

Великий вчитель

Існує багато спогадів студентів та учнів Миколи Дмитровича щодо його принциповості. Заслужений діяч науки УРСР Іван Поваженко (1901–1991) в мемуарах писав, що М.Д. Стражеско не визнавав екзаменаційну систему оцінювання студентів-медиків, надаючи перевагу екзаменації біля ліжка хворо-

го. На екзамен з госпітальної терапії одночасно приходило по 5–6 студентів, яких академік вів до палати. Біля ліжка хворого студенти мусили зібрати анамнез, виявити клінічну картину, обрати підходящі діагностичні методи та обґрунтувати своє бачення стратегії лікування. Зазвичай увага приділялася пацієнтам з патологією серцево-судинної системи, органів травного шляху, нирок, печінки та дихальної системи з обов'язковою аргументацією анатомо-фізіологічних особливостей патологічного процесу. М.Д. Стражеско вітав долучення до обговорення інших студентів, доповнював непомічене, інтерпретував клініко-лабораторні дані. «Саме так екзаменував найвідоміший спеціаліст з госпітальної терапії. Це більш кропітка праця порівняно з опитуванням за білетом. Екзаменатор за поглядом очей студента виявляє напруженість апарату мислення, здатність до вирішення проблеми, а не лише обізнаність в тексті», — згадував Іван Поваженко. «Микола Дмитрович мовив академічною мовою доволі голосно і надзвичайно виразно, не вдаючись до особливих ораторських прийомів. Але сама структура лекції, її дидактична довершеність, глибина клінічного аналізу та переконливість діагнозу тримали увагу аудиторії. Мене вразила логіка судження: від конкретного пацієнта до узагальнення хвороби», — згадує про високий дидактичний стиль лекцій М.Д. Стражеска ще один його відомий студент, професор Олександр Мерзон.

Лікар та особистість

Микола Дмитрович дотримувався високих етичних принципів ставлення до пацієнтів. Пацієнтами успішного лікаря були відомі культурні та державні діячі, серед яких акторка М. Заньковецька, архітектор С. Городецький, письменник М. Коцюбинський, М. Хрущов, В. Молотов, М. Ватутін та інші. «Вчора увечері Стражеско показував мене студентам і читав лекцію. З неї я зрозумів, що мені ліпше тепер...», — пише Михайло Коцюбинський у листі до дружини Віри Устимівни. Проте заможна людина та знаменитий лікар Микола Дмитрович не оминав увагою і пересічних громадян, для прийому яких у його робочому розкладі був виділений певний час.

Характеру М.Д. Стражеска були притаманні не лише чуйність та емпатія. Сучасники описували Миколу Дмитровича як людину, відкритую до прекрасного. До інтересів відомого лікаря входили література та театр. Подружжя Стражеско були завзятими театралами і відвідували чисельні театральні прем'єри Києва. Микола Дмитрович полюбляв дружні бесіди в компанії, а в його домі на Володимирській радо пригостили гостей варениками з вишнями, холодцем, паштетом та горіховим тортом — його улюбленими стравами.

Закінчення життєвого шляху

На початку 50-х років минулого сторіччя внаслідок «невдалого лікування» товариша Жданова, партійного діяча часів Сталіна, було сфабриковано так звану справу лікарів. Під репресії потрапив В.Х. Василенко, улюблений учень, колега та просто близька людина М.Д. Стражеска. Викликаний до Москви, Микола Дмитрович відмовився ставити підписи в документах-наклепах і, таким чином, втратив прихильність московської влади. Внаслідок припинення фінансування інституту дослідницька робота зупинилася. Влітку 1952 р., після чергового повернення з Москви, М.Д. Стражеско помер внаслідок тромбозу коронарних судин. Остап Вишня написав тоді у своєму щоденнику: «Помер Стражеско — краса медицини. Людина, що своєю особою прикрашала Київ. Скільки благородства, скільки розуму! Скільки серця було в цій людині!».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Коцюбинський М. (2009) Листи до дружини. Я так порідився з тобою, 2009 р., видавництво «Ярославів Вал», ISBN 978-966-8382-25-3.
2. Остап Вишня Бег зайця по полям. Часть 1, з мультимедійного циклового проекту «КАЛИНОВИЙ К@ТЯГ», Укрінформ.
3. Гандзій О. (2016) Хрущова прийняв наступного дня після дзвінка: Микола Стражеско 1932 року вперше використав термін «спухлі від голоду», № 49: 47–50.
4. Корнацький В. (2007) Академік Микола Дмитрович Стражеско — гордість української нації. Світогляд, № 6: 38–41.
5. Якименко О.О. (2011) Академік М.Д. Стражеско та його наукова спадщина (до 135-річчя з дня народження М.Д. Стражеска). Дослідження біології та медицини, № 1(17): 66–71.

IN MEMORY OF MYKOLA DMYTROVYCH STRAZHESKO. 145 YEARS SINCE THE BIRTHDAY

Yu.V. Zharikova

Abstract. *The article is timed to coincide to the 145-years anniversary of Mykola Strazhesko. The paper serves as describe of the career and development the famous doctor and man of science Mykoly Strazhesko as a professional (1913–1952). Much attention is given to the role of great scientific man in establishing of the Ukrainian Clinical Medical Institute is known now as the National Scientific Center M.D. Strazhesko Institute of Cardiology. The article deals with the chrestomatic examples and the little known facts of the personal life and of the teaching activities Mykola Strazhesko as well.*

Key words: thromboembolism, heart attack, cardiovascular disorders, sepsis, shock, rheumatic disease, physiology, pathophysiology, pathogenesis, wound treatment.